

## נטיעת עצים וגינון בירושלים העתיקה

- א. מקור האיסור וטעמו
- ב. מחלוקת הכפתור-ופרח והרדב"ז
  1. תוקף האיסור בזמן הזה
  2. קיום אילנות שניטעו על ידי נוכרים
- ג. דעת פוסקי זמננו
- ד. נטיעת אילן או שיח בודד
- ה. נטילת ארבעה מינים מגידולי ירושלים
- ו. סיכום

בעקבות איחוד ירושלים לפני למעלה מיובל שנים זכינו לכך שיהודים יכולים לחזור לגור בירושלים העתיקה. כמובן שעם חזרתו של עם ישראל לירושלים העתיקה ועיר דוד בא הרצון לייפות את העיר. אלא שייפוי העיר על ידי צמחייה אינו דבר פשוט כפי שנראה במאמר זה.

### א. מקור האיסור וטעמו

שנינו בבבלי במסכת בבא קמא (פב ע"ב):

עשרה דברים נאמרו בירושלים: אין הבית חלוט בה, ואינה מביאה עגלה ערופה, ואינה נעשית עיר הנדחת, ואינה מטמאה בנגעים, ואין מוציאים בה זיזין וגזוזטראות, ואין עושין בה אשפתות ואין עושין בה כבשונות, ואין עושין בה גנות ופרדסות חוץ מגנות וורדין שהיו מימות נביאים הראשונים, ואין מגדלים בה תרנגולין, ואין מלינין בה את המת.

ובהמשך הגמרא מבואר:

ואין מוציאים בה זיזין וגזוזטראות – מפני אהל הטומאה, ומשום דלא ליתזקן עולי רגלים. ואין עושין בה אשפתות – משום שקצים. ואין עושין בה כבשונות – משום קוטרא. ואין עושין בה גנות ופרדסין – משום סירחא. ואין מגדלים בה תרנגולין – משום קדשים.

דברים אלו נפסקו להלכה ע"י הרמב"ם (בית הבחירה ז, יד):

---

\* תודתי לרב בעז אופן שעזר רבות בסידור המאמר ועריכתו.

ואלו דברים שנאמרו בירושלים: ...ואין נוטעין בה גנות ופרדסים, ואינה נזרעת ואינה נחרשת שמא תסרח, ואין מקיימין בה אילנות חוץ מגינת ורדים שהיתה שם מימות נביאים הראשונים וכו'.

הצמחייה יפה לעיניים אך גידולה עלול להביא עמו סרחון – כפי שמבארת הגמרא (שם) שאין עושים בה גנות ופרדסים "משום סירחא".

על מקור אותו הסירחון מביא רש"י (שם) שני פירושים:

סרחון – עשבים רעים הגדילים שם וזורקין בחוץ. ועוד, דרך גנות לזבלן ויש סרחון.

לפי שני הטעמים, עיקר הבעיה אינה עצם קיומם של העצים או של הצמחייה, אלא תוצאות לוואי הבאות בעקבות קיומם. לפי הפירוש הראשון – החשש הוא שמא עבודות הפיתוח והגינון יגרמו לסירחון מחוץ לגינה, כלומר ברשות הרבים, ולפי הפירוש השני – החשש הוא שמא יביאו זבל מסריח לגינה והריח יתפשט החוצה ממנה.

השאלה המעשית העומדת לפנינו כרוכה בשתי שאלות: א. האם איסור קיים בתוקפו גם בהעדר בית המקדש. ב. האם החשש קיים גם בגינות שבימינו.

## ב. מחלוקת הכפתור-ופרח והרדב"ז

### 1. תוקף האיסור בזמן הזה

בעקבות הלכה זו כתב בספר 'כפתור ופרח' (פרק ו) דין מיוחד לגבי ארבעת המינים שגדלים בירושלים:

נראה מכאן שאם היה בירושלם היום דקל – שלולבו<sup>1</sup> פסול, וכיוצא בזה, והוה ליה מצוה הבאה בעבירה.<sup>2</sup>

הכפתור-ופרח ממשיך ומסייג את דבריו רק למקרה שהדקל ניטע על ידי ישראל, משום שיתכן שיש חילוק בדין כאשר מדובר על אילן שנטעו גוי "כענין שאמרו בשביעית".

---

1. בעקבות דברי הכפתור-ופרח כתב מו"ר הגר"א נבנצל (במאמר 'עשרה דברים נאמרו בירושלים', תורה שבעל פה, לח (תשנ"ז), עמ' קו. אות ח) שלדעתו פשוט שהוא הדין לאתרוג, הדס, ערבה וסכך. ולכאורה נראה להוסיף על דברי מו"ר שהוא הדין לשמן לנרות חנוכה.

2. מעניין לראות שבשו"ת אבני נזר (יו"ד סימן תלז) בתשובה על חיוב ביכורים מאילן העומד בירושלים כתב ש"לא ידענא מה קשיא ליה. דהא בב"ק (פב ע"א) אין נוטעים גנות ופרדסים בירושלים. אך לעיקר הדין נ"ל דאפי' הי' אילן בירושלים אין מביאין ממנה בכורים כיון דקי"ל ירושלים לא נתחלקה לשבטים. והנה כל ישראל שותפים בו ולא מטי שוה פרוטה לכל חד. ויש לדמותה ג"כ לקודם כיבוש וחילוק דאין חייבים בביכורים. וירושלים לעולם קודם חילוק הוא". ולא הביא שיש חובה לעקור ולא לקיים אילן בירושלים.

הכפתור-ופרח מעיר שאמנם לא כל עשרת הדינים שהוזכרו בגמרא לגבי ירושלים נוהגות בימינו, משום שחלקם הם תקנות עבור עולי הרגל, אך לגבי איסור נטיעת עצים כותב הכפתור-ופרח:

ומסתברא שמאלו הקדושות קצתם נוהגות שם היום, וכמו שבארנו פרק מ"א בענין כרם רבעי עולה לירושלם, וכל שכן אלו דברים שהם מעיקר קדושת העיר וקדושתה לעולם עומדת.

כלומר, לדעת הכפתור-ופרח, הבעיה בסירחון אינה חשש שמא יימנעו עולי הרגל מלהגיע לירושלים, אלא הבעיה היא שעצם הסירחון פוגע בקדושת העיר, ולכן האיסור עומד בתוקפו גם בחורבן המקדש.<sup>3</sup>

אלא שבשור"ת רדב"ז (ח"ב סימן תרלג) כתב על דברי הכפתור-ופרח ש"לא ראינו מימינו מי שנזהר" בהלכות אלו (יש לזכור שבניגוד לכפתור-ופרח שגר בבית שאן ורק ביקר בירושלים, הרדב"ז גר בירושלים). הרדב"ז מנמק זאת וכותב:

דנהי דירושלם קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולעתיד לבא לדברים הנוהגים בה מן התורה, אבל מה שהוא מדרבנן לא אמרו אלא היכא דשייך טעמא דבשבילה החמירו, ואם נסתלק הטעם נסתלקה הגזרה... ואין נוטעין בה גנות ופרדיסים ואינה נזרעת ואינה נחרשת הטעם הוא שמא מסרח ויקוצו עולי רגלים וכל הבאים אליה מכל קצוי ארץ מפני ריח רע והשתא דכולה ביד עכו"ם ליכא האי טעמא.

בניגוד לכפתור-ופרח, הרדב"ז סובר שטעם הגזרה הוא שמא יקוצו עולי רגלים, ולכן בזמנו, שירושלים היתה בידי עכו"ם, אין לנו לחוש לטעם זה ולכן לא נוהגים בדין זה.<sup>4</sup>

## 2. קיום אילנות שניטעו על ידי נוכרים

הרדב"ז ממשיך וחולק על ספקו של הכפתור ופרח לגבי אילן שנטעו נוכרי, וכותב שלגבי אילנות אין כל ספק שכאשר קיים האיסור – הוא קיים גם אם נטעו נוכרי. לדעת הרדב"ז

3. אף שפשוט לכול שכל מה שנהוג בירושלים מחמת קדושתו נהוג רק בחלק הנקרא עיר העתיקה ועיר דוד, כפי שמובא במספר מקומות וביניהם תשובת מו"ר הגר"מ אליהו זצוק"ל בשו"ת מאמר מרדכי (ח"ג קדושת א"י ירושלים והמקדש, סימן א) כאן המקום להביא את דבריו המופלאים ומרוממים כאחד: "לענין הוספה על ירושלים, כתוב שאפשר להוסיף על ירושלים ע"י משיכת חומותיה עד מקום שירצו. אך לשם כך צריכים להתקיים תנאים מסוימים: מלך, נביא, אורים ותומים. כמו כן יש צורך בסדר מסוים של עשייה בעת ההרחבה... והנה אם היום יחליטו להרחיב את ירושלים מדין קדושה (ולא מבחינה מוניציפלית או מדינית דווקא), ואין מלך ואין נביא, לכאורה אין לזה שום משמעות. ומיהו, אם נדייק בלשון הרמב"ם (בית הבחירה ו, יא) נראה שאין הרמב"ם אומר כך, וכך הוא כותב: "כל מקום שלא נעשה בכל אלו ובסדר הזה אין קדוש גמור". זאת אומרת שיש קדושה, אבל לא קדושה גמורה... עדיין חלק מקדושת ירושלים חל בקידוש שאינו גמור. וצ"ע.
4. ובנוגע למצב בימינו שבשבח לצור ישראל וגואלו זכינו לא רק לחזור לארצנו אלא אף לחזור לעיר הקודש, נדון לקמן.

מדובר בשני איסורים שונים: נטיעת גינות ופרדסים אסורה משום סירחון, וקיום אילנות אסור משום שענפיהם עלולים להאחיל על הטומאה ולטמא. לכן בזמן שנזהרים בירושלים מן הטומאה חובה לקצוץ גם אילנות שניטעו על ידי נוכרים. אולם בימינו שאין אנו מקפידים על טומאה וטהרה אין נוהג דין זה.

כן דייק הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי זצ"ל בספרו עיר הקדש והמקדש (ח"ג פרק א, ג, ג) מלשון הרמב"ם (שהובא לעיל):

ואלו דברים שנאמרו בירושלים: ...ואין נוטעין בה גנות ופרדסים, ואינה נזרעת ואינה נחרשת שמא תסרח, ואין מקיימין בה אילנות חוץ מגינת ורדים שהיתה שם מימות נביאים הראשונים וכו'.

הרמב"ם שינה מלשון הגמרא, שהרי בברייתא שבגמרא נאסר רק 'לעשות' גינות ופרדסים, אך לא נזכרת חובה לעקור אילנות קיימים. מקור השינוי נמצא בתוספתא מסכת נגעים (ו, ב):

ואין מקיימין בה אילנות חוץ מגנת ורדין שהיתה שם מימות נביאים הראשונים.

### ג. דעת פוסקי זמננו

לאור החילוק בין איסור נטיעת גינות ופרדסים ובין איסור קיום אילנות, מבאר הרב טיקוצינסקי שגם בהיות הבית על מכוננו, אין חיוב לעקור גינות שכבר הוקמו:

ומכיון שהוכחנו שלדעת הרמב"ם הם שני דברים ושני טעמים מיוחדים – אנו מוסיפים לאמר שגם מחולקים הם בדינא: בגנות ופרדסים אמרו "אין עושין" ונ"ל שלא אסרו לקיימן, ובאילנות אמרו "אין מקיימין" לומר שאפי' אם נוטעו ע"י אחרים צריך לעקרן.

את הסיבה לכך מבאר הרב טוקצינסקי, כי התקנות שנאמרו לצורך שימור יופי העיר כוללות איסור לעשות בידים דבר שיגרום לקלקול וסרחון עיר הקודש, אך אין איסור לקיים משהו שכבר נעשה. יתירה מזאת, כבר עמדנו לעיל בדברי רש"י, שהסרחון אינו מעצם הגינה אלא מתוצאות לוואי שעלולות להיגרם ממנה על ידי מעשי בני אדם בלתי אחראים, כגון שינכשו את העשבים ולא יפנו אותם, או שיזבלו אותם בזבל מסריח. לכן בדיעבד אין חובה לעקור אלא לפקח שלא יעשו כן. לעומת זאת לעניין הבאת הטומאה מדובר בבעיה של חוסר תשומת לב (לעבור בתום לב תחת אילן כשהטומאה תחתיו) שאינו ניתן לפיקוח.

להלכה פסק הרב טוקצינסקי (שם) שגם איסור נטיעת גינה אינו נוהג בזמן הזה:

לדברים הנאמרים משום גזרת טומאה אין מקום בזה"ז שכלנו טמאים ואין אכילת קדשים בירושלים... כמו"מ הדברים שנאמרו משום יופי העיר נהגו בזמן שהיתה עיר קדשנו משוש כל הארץ, ולא בזמן שהוסרה העטרה.<sup>5</sup>

**הציץ-אליעזר** (חלק י סימן ג) הוסיף בעקבות דברי הרדב"ז שלא רק כאשר אומות העולם שולטות אין דינים אלו קיימים, אלא אף בימינו, למרות שעם ישראל חזר לארצו ועולה לירושלים ברגלים, כל עוד בית המקדש אינו בנוי אין חובה לקיים דינים אלו.<sup>6</sup>

לעומתו מו"ר הגר"א **נבנצל שליט"א** (שם) כתב שאין הדין תלוי במצב הבית אלא במי ששולט בעיר:

ולפי"ז, עכשיו שזכינו ת"ל שהעיר ביד ישראל דינו לענין כבזמן הבית לדעת הכפתור ופרח.

כן ראיתי במאמרו 'ירושלים עיר הנצח לאור ההלכה'<sup>7</sup> כותב הרב יהודה גרשוני זצ"ל:

יוצא לפי טעם האחרון של הרדב"ז מה שלא היה נהוג הקדושות האלה בירושלים בזמן הזה מפני שהיתה ביד עכו"ם, אבל עכשיו אחרי אלפים שנה כמעט שירושלים כולה בידי שלטון ישראל יש לחשוב על קדושות האלה, דאף שבטל הטעם הגזירה קיימת, וכל הדברים האלה נאמרו על ירושלים שהיא בפנים החומה שהיה בזמן הבית.

בכל מקרה נראה שגם למי שאומר שאסור לקיים גינות, פרדסים ועצים בירושלים המקודשת בימינו. כל עוד יהיה מישהו אחראי, שתפקידו לוודא שלא יסריחו, ובפרט בימינו שחומרי הזיבול אינם מסריחים, כגון דישון סינטטי וכדומה, יש חובה לקיים ולדאוג לצמחיה נאה לעיר שחבורה לה יחדיו.

#### ד. נטיעת אילן או שיח בודד

עוד הוסיף הרב טיקוצינסקי וכתב (שם):

5. עוד כתב הרב שם בנוגע לביטול גזרה שגזרו לענייננו: "ולכאורה הרי הרמב"ם (ממרים ב, ב) אומר גם כשבטל הטעם לא בטלה הגזרה או התקנה, דאין ב"ד אחר יכול לבטל כי אם גדול מהראשונים בחכמה ובמנין... מ"מ בנ"ד ודאי בטלו הדברים הנוגעים לשמירת הטהרה וכנראה מכמה דוכתי דהרי עכ"פ אין אנו טהורים. גם התקנות ליופי העיר וישובה איננו בידינו ולמי ניפה אותה, וע"ד שאמר ריב"ל סוף כתובות, "ארץ ארץ למי מוציאה פירותיה..." שבכל כה"ג לכתחלה כך התנו ביניהן שיהא אפשר לבטל וכמו שאמרו במו"ק (שם ג ע"ב) ועיין מ"ש תוס' בב"ק (פב ע"ב ד"ה אתא)". וכך משתמע גם מלשון הרדב"ז בתשובתו.
6. מדבריו עולה שאין מצוות עלייה לרגל קיימת בזמן הזה. ועיין בשו"ת יחוה דעת (חלק א סימן כה) שחלק. ואכמ"ל.
7. אור המזרח כרך כ חוברת ד (עב) תשל"א

עוד נ"ל נפ"מ לדינא: בגנה ופרדס לא אסרו אף קלח אחד, אלא גינה (היינו בית חצי קב ולר"ע בית רובע), ובאילן אף נטיעה אחת.

כן חידש בשו"ת משנה הלכות (ח"ה סימן לט) בתשובה לשאלה מדוע אומרים בברכת מעין שלוש "ובנה ירושלים... ונאכל מפריה", הרי אין עושים גינות ופרדסים בירושלים? וכתב:

ולפענ"ד נראה דלא קשה, חדא דמה שאמרו דירושלים אין עושין גנות ופרדסים לא אמרו אלא גנות ופרדסים אבל לא אסרו זריעה ונטיעה בכלל, ומי שזרע בראש גגו על ביתו ליכא בזה איסורא, דלאו בכלל גזירה היתה, וידוע דבדורות הראשונים דרכם הי' לזרוע על גגותיהם.

מדבריו ניתן לתרץ כיצד יתכן שבמשנה (מעשר שני ג, ו) דנו על אילן שעיקרו בפנים מירושלים ונופו נוטה לחוץ.

חידוש זה מצאתי גם בשם מו"ר הגרשז"א זצ"ל בספר הליכות שלמה (פרק עשירי הלכות ארבעת המינים הערה 63) שענה כך כאשר נשאל על שאלה זו: "דצ"ל דלא אמרו אלא גנות ופרדסים, אבל אילן יחיד שרי". ואולם מדברים אלו נראה שלא חילק הגרשז"א בין אילן על גג ברשות הרבים לאילן ברשות הרבים. אך אין זו שאלה, מפני שיתכן ולא הובאו דבריו מילה במילה. ואכ"ל.

ניתן להוסיף עוד תירוץ לשאלות אלו עם תשובתו של הרב טיקוצ'ינסקי ('עיר הקדש והמקדש' ח"ג פרק יא ז, יא) על דברי רבי יהודה (שבת סג ע"א): "אמר רחבה אמר רבי יהודה עצי ירושלים של קינמון היו ובשעה שהיו מסיקין מהן ריחן נודף בכל ארץ ישראל". שלכאורה קשה שהרי כיצד יתכן שהיו עצי קינמון בירושלים? ותירץ: "והנראה לענ"ד שאין כל הכרח לומר דהא דאמרו עצי קנמון היו בירושלים כו'... המדובר הוא על הישוב הירושלמי שהשתרע מירושלים גם מחוץ לחומת העיר עד תלתא פרסי".

ויש מי שתירץ, שכל העצים הללו היו בגינות ורדים שהיו מימי נביאים. ודו"ק.

## ה. נטילת ארבעה מינים מגידולי ירושלים

על דברי הכפתור-ופרח בעניין איסור שימוש באילנות ירושלים למצווה משום מצווה הבאה בעבירה, מקשה הרב טיקוצ'ינסקי בספרו 'עיר הקדש והמקדש' (שם):

א. לא מצאנו איסור של מצווה הבאה בעבירה באיסורי דרבנן, ובפרט כאשר מדובר במצווה דאורייתא ובעבירה דרבנן, וקל-וחומר בנידון דידן שלא מדובר על עבירה שיש לה עיקר מהתורה אלא רק בתקנה.<sup>8</sup>

8. בספר מעשי למלך (הל' בית הבחירה ז, יד). העלה אפשרות שאין מדובר בתקנה עצמאית, אלא בהרחבה של האיסור לנטוע עץ בכל הר הבית משום "לא תיטע לך... כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך",

ב. כל האיסור הוא בקיום האילן ולא בשימוש בענפים שלו. לכן אין זה פוגם את המצווה לאחר שנתלש הענף.<sup>9</sup>

יתירה מזאת, בהליכות שלמה (פרק עשירי, הלכות ארבעת המינים ס"ק כו) מחדד את הקושייה ומוסיף, שאדרבה, בתלישה של הענף אדם עוקר חלק מהאילן, ומקיים חלקית את החובה לעקור את כולו!

## ו. סיכום

- א. ישנו איסור לקיים גינות, פרדסים ועצים בירושלים המקודשת.
- ב. נחלקו הפוסקים אם דין זה נהוג גם בימינו.
- ג. גם למי שכתב שדין זה נהוג בימינו, נראה שיהיה מותר לקיים גינות כל עוד יש מי שמופקד על טיפוחן וואחראי שלא יסריחו.
- ד. מותר להשתמש בדברים שגדלו בירושלים לשם מצוה מכמה סיבות:
  1. אין כאן מצוה הבאה בעבירה משום שהעבירה היא עשיית פעולות לקיום הצמח, ואילו השימוש בצמח על ידי תלישתו הוא פעולה הפוכה ומזיקה לצמח.
  2. לא מצינו מצווה הבאה בעבירה במצוה דרבנן, במיוחד כאשר המצוה הנעשית חיובה מדאורייתא והאיסור מדרבנן.
  - ה. מותר לנטוע אילנות ולגנן גינות ברשות היחיד.

---

וכתב ש"שכיון שקיימ"ל דאסור ליטע אילן בהר הבית כמבואר פ"ז מע"ז א"כ י"ל דעשו הרחקה יתירה אפי' בירושלים. אך מדברי הרמב"ם (הל' עבודה זרה ו, ט) לא משמע כן, שהרי כתב: "הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה בין אילן סרק בין אילן מאכל אף על פי שעשאו לנוי למקדש ויפוי לו הרי זה לוקה שנאמר לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך, מפני שהיה זה דרך עובדי כוכבים נוטעין אילנות בצד מזבח שלה כדי שיתקבצו שם העם". ועיין כסף משנה שם. אגב דברינו אוסיף, שראיתי בוידאו שהרב משה דוד טנדלר שליט"א נוהג לקטוף עלה מעץ זיתים כאשר הוא עולה להר הבית והסביר שבגלל שיש איסור קיום עץ בהר הבית הוא מרגיש שכך הוא לפחות מתחיל בתלישת העץ.

9. ולעניין העובדה שנעשתה בעבר עבירה בנטיעת האילן (אם נטעו ישראל) – הרי רוב הפוסקים (למעט הלבוש) לא חששו למצווה הבאה בעבירה בדין אתרוג המורכב, ופסלוהו מטעמים אחרים, וזאת משום שלא מדובר באיסורי הנאה.

